

ЗМІСТ

<i>Примітка для читачів</i>	11
<i>Гнітючі очікування</i>	13

1940

Частина перша **ЗАГРОЗА ЗРОСТАЄ**

1	Відступ Коронера	19
2	Вечір у готелі «Савой»	26
3	Лондон і Вашингтон	34
4	Нове дихання	37
5	Страх місяця	51
6	Герінг	60
7	Більшої втіхи не треба	65
8	Перші бомби	68
9	Дзеркальне відображення	73
10	Примара	74

Частина друга **ПЕВНІ ПОДІЇ**

11	Таємниця Лебединого замку	81
12	Привиди нудних людей	95
13	Шрамування	101
14	«Чудернацька і смертельна гра»	108
15	Лондон і Берлін	119
16	Сигнал повітряної тривоги	121
17	«Тофрек!»	126
18	Відставка № 1	134
19	З'єднання Н	136

20	Берлін	146
21	Шампанське і Гарбо	149
22	Невже ми так низько пали?	150
23	Бо що таке імення?	157
24	Заклик тирана	158
25	Несподіванка від Профа	165
26	Білі рукавички на світанку	169
27	Директива № 17	175
28	«Місяцівно, місяцівно»	178

Частина третя

ЖАХ

29	«День орла»	185
30	Розгубленість	190
31	Герінг	195
32	Бомбардувальник на пасовиську	198
33	Берлін	205
34	Стара Міссісіпі	207
35	Берлін	212
36	Чаювання	213
37	Заблукалі бомбардувальники	216
38	Берлін	219
39	О, юність!	220
40	Берлін і Вашингтон	225
41	Він іде	228
42	Зловісні діяння	232
43	Мис Бланне	234

Частина четверта

КРОВ І ПИЛ

44	Тихої ясної днини	239
45	Непередбачувані чари	248
46	Сон	256
47	Умови ув'язнення	261
48	Берлін	267
49	Страх	269
50	Гесс	272

51	Укриття	273
52	Берлін	286
53	Ціль — Черчилль	290
54	Марнотрат	304
55	Вашингтон і Берлін	310
56	Звернення до жаб	314
57	Яйцеклад	318
58	Наше особливе джерело	324
59	Прощання в Ковентрі	330
60	Розвага	339
61	Термінова доставка	344
62	Розпорядження	349
63	Віджилий і безглуздий символ долара	350
64	Жаба коло воріт	352
65	Вайнахтен	360
66	Чутки	364
67	Різдво	366
68	Видозмінений яйцеклад	372
69	За молоді літа	374

1941

Частина п'ята **АМЕРИКАНЦІ**

70	Таємниці	381
71	Потяг спеціального призначення об 11:30	389
72	На Скапа-Флоу	398
73	«Куди бо підеш»	402
74	Директива № 23	410
75	Насильство підступає	412
76	Лондон, Вашингтон і Берлін	418
77	Суботній вечір	422
78	Високий усміхнений чоловік	425
79	Снейкгіпс	429
80	Кадриль із багнетом	435
81	Картяр	437
82	Гостинець для Клементини	441
83	Чоловіки	451

Частина шоста
КОХАННЯ У ВОГНІ

84	Сумні новини	461
85	Глум	472
86	Вечір у готелі «Дорчестер»	474
87	Білі скелі	478
88	Берлін	481
89	Паділ смутку	482
90	Пригніченість	487
91	Ерік	491
92	Le Coeur Dit	496
93	Танки і фіалки	497
94	Le Coeur Encore	504
95	Схід місяця	505

Частина сьома
РІВНО РІК ПО ТОМУ

96	Промінь на ім'я Антон	509
97	Непроханий гість	513
98	Найжорстокіший рейд	518
99	Несподіванка для Гітлера	524
100	Кров, піт і сльози	529
101	Вихідні в Чекерсі	539
	<i>Епілог. Час не стоїть на місці</i>	541
	<i>Подяки</i>	556
	<i>Джерела</i>	561
	<i>Примітки</i>	569

Девіду Вудраму — з таємної причини

Людам не дано
(на щастя, бо інакше життя було б нестерпним)
значною мірою передбачати
чи пророкувати перебіг подій.

*Вінстон Черчилль,
промова на похоронах Невілла Чемберлена,
12 листопада 1940 року*

ПРИМІТКА ДЛЯ ЧИТАЧІВ

Лише кілька років тому, переїхавши на Мангеттен, я раптом чітко зрозумів, наскільки по-різному переживали 11 вересня 2001 року мешканці Нью-Йорка й люди, які стежили за розвитком тих моторошних подій звіддаля. Їхнє рідне місто опинилося під вогнем. Я майже відразу почав міркувати про Лондон і повітряні атаки Німеччини 1940–1941 років. Не міг збагнути, як таке взагалі можливо витримати: п'ятдесят сім нічних бомбардувань поспіль, а потім — череда щоразу страшніших нічних рейдів, які тривали ще пів року.

Подумалося передовсім про Вінстона Черчилля: як він вистояв? А його рідні та друзі? Що він почував, коли на його місто щонаочі падали бомби? Адже прекрасно розумів, що ці моторошні повітряні атаки, напевно, лише провісники значно гіршого: вторгнення Німеччини з моря і неба, висадки німецьких десантників у нього в саду, гуркотіння броньованих танків Трафальгарською площею й подувів отруйного газу на пляжі, де він колись малював море.

Я вирішив знайти відповідь на це питання і швидко збагнув, що *сказати* «продовжуйте» — це одне, а *вчинити* так — зовсім інше. Тож зосередився на першому році Черчилля у кріслі прем'єр-міністра, з 10 травня 1940 року по 10 травня 1941-го. Цей період збігся з авіаційною кампанією Німеччини, яка з поодиноких і нібито безцільних рейдів переросла в повномасштабний штурм Лондона. Завершився цей рік жорстокими вихідними, гідними пера

Воннегута, коли буденне злилося з фантастичним; згодом з'ясувалося, що ті дні стали першою великою перемогою у війні.

Те, що ви побачите далі, аж ніяк не є докладною оповіддю про життя Черчилля. Цієї мети вже досягли інші автори, зокрема невтомний, але, на жаль, не безсмертний біограф Черчилля Мартін Гілберт: його восьмитомник містить усе до найменших подробиць. Моя ж оповідь має інтимніший характер. У ній ідеться про щоденне існування Черчилля і його оточення: про темні та світлі миті, про любовні перипетії й фіаско, про горе і сміх, про поодинокі маленькі епізоди, за допомогою яких можна уявити життєві реалії під час сталеві бурі Гітлера. То був рік, коли Черчилль став *Черчиллем* (отим бульдогом із сигарою, якого всі ми нібито знаємо), коли він виголошував найвеличніші промови й показував світові, що таке хоробрість і лідерство.

Це не художній твір, хоча інколи може виникати протилежне враження. Усе, що взято в лапки, походить із якогось історичного документа — щоденника, листа, мемуарів чи іншого джерела. Кожну згадку про жест, погляд, усмішку чи вираз обличчя взято зі свідчень очевидців. Якщо те, що ви невдовзі прочитаєте, поставить під сумнів ваше уявлення про Черчилля і його добу, скажу одне: історія — жвава обитель, сповнена несподіванок.

*Ерік Ларсон
Мангеттен, 2020*

ГНІЮЧІ ОЧІКУВАННЯ

Ніхто не сумнівався, що бомбардувальники зрештою прилетять. План оборони почали розробляти ще задовго до війни, хоча планувальники не орієнтувалися на якусь конкретну загрозу. Європа — це Європа. Зважаючи на минулий досвід, війна могла спалахнути будь-де і будь-коли. Британські військові командувачі дивилися на світ крізь призму участі імперії в попередній війні — Першій світовій: винищення військових нарівні з цивільними, перші в історії систематичні рейди на Англію і Шотландію, у яких бомби скидали з німецьких цепелінів. У ніч проти 19 січня 1915 року стався перший рейд¹, а потім — ще понад п'ятдесят: велетенські дирижаблі, нечутно пролітаючи над просторами Англії, скинули 162 тонни бомб, від яких загинуло 557 людей.

Відтоді бомби стали більшими, смертоноснішими і підступнішими: з механізмом сповільненої дії й такими новими можливостями, як пронизливий свист під час падіння. Одна велетенська німецька бомба — чотириметровий і майже двотонний снаряд під назвою «Сатана» — могла знищити цілий міський квартал². Літаки для транспортування бомб теж стали більшими, швидшими і висотнішими. Це давало їм змогу ефективніше уникати засобів протиповітряної оборони на внутрішньому фронті. 10 листопада 1932 року Стенлі Болдвін, на той момент віцепрем'єр-міністр, виступив у Палаті громад із прогнозом на майбутнє: «На мою думку, пересічній людині не завадить розуміти, що на землі немає такої

сили, яка захистить її від бомбардування³. Хай би що їй казали — бомбардувальник, однак, прорветься». Єдиним ефективним способом захисту, за його словами, є напад, «а це означає, що задля самопорятунку слід убити більше жінок і дітей, ніж ворог, і вчинити це швидше».

Побоюючись «нокауту», британські фахівці з цивільної оборони прогнозували, що перша ж повітряна атака знищить як і не весь Лондон, то принаймні основну його частину, і забере життя двохсот тисяч мирних мешканців⁴. «Багато хто вважав, що вже за кілька хвилин після оголошення війни Лондон лежатиме в руїнах», — написав один службовець невисокого рангу⁵. Рейди так налякають людей, які вижили, що мільйони втратять розум. «На кілька днів Лондон перетвориться на велетенську несамовиту божевільню», — написав військовий теоретик Джон Фуллер 1923 року⁶. «Шпиталі будуть переповнені, дорожній рух зупиниться, бездомні криком благатимуть про допомогу, в місті пануватиме хаос».

МВС Великої Британії підрахувало: якщо дотримуватися стандартних протоколів поховання, майстрам знадобиться шість мільйонів квадратних метрів «деревини для трун», а таку потребу задовольнити неможливо⁷. Труни доведеться виготовляти із цупкого картону чи пап'є-маше, або ховати людей просто в савані⁸. «Найадекватніший різновид могили для масового поховання⁹, — радило Міністерство охорони здоров'я Шотландії, — це траншея достатньої глибини для розміщення тіл у п'ять шарів». Планувальники наказали вирити на околицях Лондона та інших міст великі ями, до того ж це мало відбуватися з мінімальним розголосом. Гробарів мали навчити знезаражувати тіла й одяг загиблих від отруйного газу¹⁰.

Коли 3 вересня 1939 року Британія оголосила Німеччині війну у відповідь на вторгнення Гітлера до Польщі, британський уряд почав серйозно готуватися до неминучого бомбардування й наступу. Кодова назва «Кромвелл» мала сигналізувати про те, що наступ невідворотний або й уже почався¹¹. Міністерство інформації випустило спеціальну брошуру «Здолати окупанта», що розійшлася мільйонами домівок. І підготували її не задля того, щоб заспокоїти людей. «У місці висадки ворога, — застерігала вона, — ...точитимуться найзапекліші бої». Читачам радили стежити за вказівками консультативних органів щодо евакуації. «Коли розпочнеться напад, тікати буде вже пізно... ТРИМАЙТЕСЯ». В усій

Британії замовкли церковні дзвіниці. Тепер дзвони мали забити на сполох тільки після оголошення «Кромвелла», коли окупанти будуть уже на порозі. Якщо залунали дзвони, це означає, що десь неподалік побачили десантний загін. У такому разі брошура настановляє «велосипед вивести з ладу і сховати, мапи знищити». Якщо у вас є авто: «Зніміть голівку розподільника і дроти, а також або спорожніть бензобак, або вилучіть карбюратор. Якщо ви не вмієте цього робити, навчіться вже зараз у найближчій автомобільній майстерні».

З міст і сіл прибрали дороговкази, а мапи продавали тільки людям, що мали виданий у поліції дозвіл¹². Фермери покидали в полях старі автівки і вантажівки як перешкоди для планерів із солдатами на борту. Влада роздала мирним жителям тридцять п'ять мільйонів протигазів, які вони носили із собою на роботу і до церкви, а вночі тримали біля ліжка¹³. Лондонські поштові скриньки покрили спеціальною жовтою фарбою, яка змінює колір під дією отруйного газу¹⁴. У Лондоні діяв режим повного затемнення, тож на вулицях стояв такий морок, що вночі на вокзалі неможливо було роздивитися пасажирів¹⁵. Безмісячними ночами пішоходи наштовхувалися на автівки й автобуси, врізалися в ліхтарні стовпи, падали з тротуару дорожніх бордюрів і перечіплювалися через мішки з піском.

Зненацька всі почали стежити за фазами місяця. Певна річ, бомбардувальники могли налетіти й удень, але всі вважали, що в темряві вони знаходять цілі тільки під світлом місяця. Повню, місяць, що зростає, і спадний місяць почали називати «місяцями бомбардувальників»¹⁶. Людей розраджував той факт, що бомбардувальникам, а надто винищувачам, які їх супроводжували, потрібно летіти аж із Німеччини. Така велика відстань серйозно обмежувала їхню досяжність і смертоносність. Це за умови, що Франція — країна з могутньою армією, Лінією Мажино^{*} і потужним флотом — міцно триматиметься на позиціях, візьме Люфтваффе в облогу й перекриє Німеччині всі шляхи для наступу. Витривалість Франції була наріжним каменем оборонної стратегії Великої Британії. Падіння Франції ніхто й уявити собі не міг.

«Настрої панують не просто тривожні¹⁷, — написав 7 травня 1940 року в щоденнику Гарольд Ніколсон, який невдовзі став

^{*} Система французьких укріплень на кордоні з Німеччиною. — Прим. ред.

парламентським секретарем у Міністерстві інформації. — Це цілком реальний страх». Вони із дружиною, письменницею Вітою Секвілл-Вест, домовилися накласти на себе руки, щоб не потрапити в полон німецьких окупантів. «Це має бути щось швидке, безболісне і компактне, — написала вона йому 28 травня. — Коханий, як ми до такого дожили?!»

Зрештою внаслідок збігу непередбачуваних чинників і обставин бомбардувальники все-таки долетіли до Лондона, а вперше це сталося 10 травня 1940 року, неймовірно красивого вечора однієї з найпрекрасніших весен, яку тільки можна було пригадати.